सप्तमः पाठः । सूक्तिसुधा । (कण्ठस्थीकरणार्थम्)

संस्कृतभाषा सुभाषितैः समलङ्कृता खलु । सुभाषितेभ्यः उद्धृताः नैकविधाः संस्कृतसूक्तयः न केवलं संस्कृते, अपि तु अन्यभाषास्वपि मार्मिकतया उत्स्फूर्ततया च उपयुक्ताः दृश्यन्ते । प्रायः जनाः सम्पूर्णं सुभाषितं न स्मरन्ति परन्तु सूक्तयः तेषां जिह्वाग्रे तिष्ठन्ति। भाषावैभवं वर्धयन्त्यः एतादृश्यः सूक्तयः छात्रैः सम्यक् पठितव्याः स्मर्तव्याः च ।

न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि।
व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ।।१।।

[विद्याधनं चोरहार्यं न (अस्ति), राजहार्यं न, भ्रातृभाज्यं न, भारकारि (अपि) न (अस्ति)। व्यये कृते अपि (तत्) नित्यं वर्धते एव। (सत्यमेव विद्याधनं) सर्वधनप्रधानम् (अस्ति) ।]

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।२।।

[लघुचेतसां (कृते) अयं निजः परः वा इति गणना (अस्ति)। उदारचरितानां (कृते) तु वसुधा एव कुटुम्बकम् (अस्ति)।]

परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाराय वहन्ति नद्यः।
परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ।।३।।

[वृक्षाः परोपकाराय फलन्ति। नद्यः परोपकाराय वहन्ति। गावः परोपकाराय दुहन्ति। इदं शरीरं परोपकारार्थम् (एव अस्ति) ।]

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति।
चित्तं प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ।।४।।

[सत्सङ्गतिः धियः जाड्यं हरति, वाचि सत्यं सिञ्चति, मानोन्नतिं दिशति, पापम् अपाकरोति, चित्तं प्रसादयति, दिक्षु कीर्तिं तनोति। कथय ! (सा सत्सङ्गतिः) पुंसां किं (हितं) न करोति ?]

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः।
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ।।५।।

[यत्र नार्यः पूज्यन्ते तत्र देवताः रमन्ते। यत्र तु एताः न पूज्यन्ते तत्र सर्वाः क्रियाः अफलाः (भवन्ति)।]

भाषाभ्यासः

श्लोकः १

१. एकवाक्येन उत्तरत।

अ) कैः धनं न ह्रियते ?

आ) केषु धनं न विभज्यते ?

इ) सर्वधनप्रधानं किम् ?

२. माध्यमभाषया उत्तरत।

विद्याधनं व्यये कृते कथं वर्धते ?

३. सन्धिविग्रहं कुरुत। वर्धत एव।

४. समानार्थकशब्दं लिखत।

चोरः, भारः, नित्यम्, विद्या, धनम्, प्रधानम्।

५. विरुद्धार्थकशब्दं लिखत।

व्ययः, नित्यम्, प्रधानम्।

श्लोकः २

१. सन्धिं कुरुत।

(अ) परः + वा + इति

(आ) वसुधा + एव

२. एकवाक्येन उत्तरत।

अ) 'अयं निजः, अयं परः' इति केषां गणना ?

आ) केषां कृते वसुधा एव कुटुम्बकम् भवति ?

३. माध्यमभाषया उत्तरत।

लघुचेतसः उदारचेतसः जनाः कथम् अभिज्ञातव्याः ?

४. स्तम्भमेलनं कुरुत

अ	स्वीयम्	चिन्तनम्	अन्यः	पृथिवी
आ	गणना	वसुधा	निजः	परः

श्लोकः ३

१. एकवाक्येन उत्तरत।

अ) परोपकाराय वृक्षाः किं कुर्वन्ति ?

आ) परोपकाराय नद्यः किं कुर्वन्ति ?

इ) काः परोपकाराय दुहन्ति ?

ई) शरीरं किमर्थम् ?

२. माध्यमभाषया उत्तरत।

परोपकारः नाम किम् ? के परोपकारमग्नाः ?

३. समानार्थकशब्दं लिखत।

वृक्षाः, नद्यः, शरीरम्।

४. विरुद्धार्थकशब्दं लिखत। उपकारः, परः।

श्लोकः ४

१. रिक्तस्थानं पूरयत।

अ) सत्सङ्गतिः धियः जाड्यं ______।

आ) सत्सङ्गतिः वाचि ______ सिञ्चति।

इ) सत्सङ्गतिः ______ दिशति।

ई) सत्सङ्गतिः पापम् ______।

उ) सत्सङ्गतिः चित्तं ______।

ऊ) सत्सङ्गतिः दिक्षु ______ तनोति।

२. माध्यमभाषया उत्तरत।

सत्सङ्गतिः जीवने किं किं करोति ?

श्लोकः ५

१. सन्धिविग्रहं कुरुत।

नार्यस्तु, यत्रैताः, एतास्तु, तत्राफलाः, सर्वास्तत्र।

२. एकवाक्येन उत्तरत।

अ) देवताः कुत्र रमन्ते ?

आ) क्रियाः कुत्र अफलाः भवन्ति ?

३. माध्यमभाषया उत्तरत।

'यत्र नार्यः पूज्यन्ते'। इति सूक्तिं श्लोकस्य आधारेण स्पष्टीकुरुत।

४. 'नारी' इत्यर्थम् अमरकोषपङ्क्तिं लिखत।

।। अमरकोषः ।।	विग्रहः।
राजा – राजा राट् पार्थिवः क्ष्माभृन्नृपभूपमहीक्षितः।	राजा, राट्, पार्थिवः, क्ष्माभृत्, नृपः, भूपः, महीक्षितः।
गुरुः – उपाध्यायोऽध्यापकोऽथ स्यान्निषेकादिकृद्गुरुः।	उपाध्यायः, अध्यापकः, निषेकादिकृत्, गुरुः।
नासिका – क्लीबे घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा च नासिका।	घ्राणम्, गन्धवहा, घोणा, नासा, नासिका।
नेत्रम् – लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी।	लोचनम्, नयनम्, नेत्रम्, ईक्षणम्, चक्षुः, अक्षिः।
कर्णः – कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः।	कर्णः, शब्दग्रहः, श्रोत्रम्, श्रुतिः, श्रवणम्, श्रवः।
षट्पदः– द्विरेफपुष्पलिड्भृङ्गषट्पदभ्रमरालयः।	द्विरेफः, पुष्पलिट्, भृङ्गः, षट्पदः, भ्रमरः, अलिः।
मानवाः – मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः।	मनुष्याः, मानुषाः, मर्त्याः, मनुजाः, मानवाः, नराः।
नारी – स्त्री योषिदङ्गना योषा नारी सीमन्तिनी वधूः।	स्त्री, योषित्, अङ्गना, योषा, नारी, सीमन्तिनी, वधूः।
निपुणः – प्रवीणो निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः।	प्रवीणः, निपुणः, अभिज्ञ, विज्ञः, निष्णातः, शिक्षितः।
मार्गः – अयनं वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः।	अयनम्, वर्त्म, मार्गः, अध्वा, पन्थाः, पदवी सृतिः।
सैनिकः – भटा योधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्तु सैनिकाः।	भटाः, योधाः, योद्धारः, सेनारक्षाः, सैनिकाः।
निद्रा – स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि।	निद्रा, शयनम्, स्वापः, स्वप्नः, संवेशः।
बुद्धिः – बुद्धिर्मनीषा धिषणाधीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः।	बुद्धिः, मनीषा, धिषणा, धीः, प्रज्ञा, शेमुषी, मतिः।
वचः – व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः।	व्याहारः, उक्तिः, लपितम्, भाषितम्, वचनम्, वचः।
शत्रुः – रिपौ वैरिसप्नारिद्विषद्द्वेषणदुर्हृदः।	रिपुः, वैरी, सपत्नः, अरिः, द्विषद्, द्वेषणः, दुर्हृद्।